

vazby mezi kapitálem a dělnickou třídou, což se odráží v dosaženém stupni politické i ideologické emancipace dělnické třídy a urychluje proces její přeměny z třídy „o sobě“ v třídu „pro sebe“. Tento aspekt má pochopitelně svoji důležitost i pro rozbor městského způsobu života a krystalizace svěbytných forem mezilidských vztahů v městském a zejména velkoměstském prostředí a to i v soudobých podmínkách. Politický aspekt je tedy neoddělitelně spjat s urbanizačními procesy. Ozřejmuje genezi a průběh urbanizace samé, respektive jejich státních, národních a kulturních specifik.

Druhá stránka problému je spjata se sférou řízení měst a městských aglomerací. Zejména v socialismu, který usiluje o řízení a plánování procesu urbanizace, je tato otázka velmi důležitá a je škoda, že autor jí nevěnoval více pozornosti. Přitom formy řízení a plánování města i specifické instituce, které jsou jejich nositeli, podstatně ovlivňují neformální vazby mezi obyvateli a jsou krystalizačními ohnisky, kolem nichž se soustřeďuje společenská aktivita mas. Úloha takových specifických institucí, jakými jsou například bytová družstva a družstevní samosprávy, občanské výbory a podobně, nebyla zatím v sociologické literatuře v dostatečné míře podrobena rozboru právě z hlediska jejich širších společenských funkcí, které při formování způsobu života obyvatel měst plní. Problém by zasluhoval alespoň stručný rozbor přístupů k plánování (a zejména sociálnímu plánování) měst v jednotlivých socialistických zemích a financování nové výstavby ve městech z hlediska možných sociálních konsekvencí.

Další oblastí, na niž by bylo třeba obrátit pozornost při analýze urbanizačních procesů, je sociálně ekologické hledisko. Městský způsob života je v Musilově podání překvapivě jednotlý, a to jak z hlediska vnitřní struktury měst, tak z hlediska jejich velikostních skupin. Tato optika však odráží spíše soudobou specifikou československých měst, která přes značné rozdíly bytového fondu, tradice jednotlivých čtvrtí i sociální a demografické složení jednotlivých částí města vykazuje (jak ukazuje příklad Prahy) poměrně homogenní způsob života. Obecně však tato skutečnost neplatí a zejména západní metropole a metropole v rozvojových zemích jsou sociálně geograficky ostře diferencovány. Homogenizační procesy spjaté s urbanizací je proto třeba zkoumat i v rámci měst samých, a to tím spíše, že řadu společenských jevů (mimo jiné i urbanizaci) lze analyzovat i přímo v městském prostředí, jako například proces poměšňování nově připojených částí města, dříve tvořících jeho venkovské zázemí. Ostatně i takové procesy, jako rostoucí imigrace do měst, mají svůj jednoznačný ekologický průmět. V některých západních městech jsou to právě přistěhovalci z venkova, kteří se uchycují na okrajích měst (například v proslulých „favelách“ známých z Brazílie, Rio de Janeiro apod.). To, že v našich podmínkách růst měst nevyvolává podobné projevy v ekologii města, je velkou vymožeností plánovitého řízení urbanizace v socialistických zemích s mnohostrannými sociálními důsledky.

Tyto otázky jsou však spíše námětem pro další zkoumání, a je autorovou zásluhou, že pro jejich řešení vytváří adekvátní teoretické i empirické zázemí. Celkově představuje kniha *Urbanizace v socialistických zemích* značné obohacení naší sociologické literatury. Svou komplexností a úsilím o teoretické uchopení problému přesahuje rámec úzce pojaté sociologie města a urbanismu. Jako kompendium základních poznatků o urbanizačních procesech je přínosná jak pro sociology-specialisty, tak pro prakticky-urbanisty a plánovací orgány. Současně představuje i významný stimul rozvoje zkoumání naší společnosti, způsob života i sociální struktury.

Jiří Linhart

Bytová výstavba a bydlení v územích ČSSR

Praha, MVT ČSR 1977.

Práci *Bytová výstavba a bydlení v územích ČSSR* vydalo v říjnu 1977 Ministerstvo výstavby a techniky ČSR a TERPLAN Praha jako publikaci určenou převážně pro vnitřní potřebu státních orgánů a socialistických organizací.

Kniha je rozdělena do šesti obsahových bloků. První, úvodní část je věnována obecným charakteristikám bytové politiky v socialistickém Československu, jejímu vyústění v 6. pětiletce a perspektivám dalšího vývoje. Současně je zde nastíněna nutnost hlubšího, především z hlediska regionální analýzy detailnějšího výzkumu vývoje bydlení.

Druhá část knihy je věnována bytové výstavbě a reprodukci bytového fondu a představuje takřka polovinu celého rozsahu publikace. Třetí část stručně pojednává o charakteristikách domovního fondu. Je spíše naznačením problematiky, která je potom podrobněji analyzována v další části věnované bytovému fondu. Na kapitolu o bytovém fondu navazuje část věnovaná bydlení v jeho komplexu a závěrečná, do

budoucnosti zaměřená kapitola o bytové výstavbě v 6. pětiletce a výhledech do roku 1990.

Pro publikaci je příznačná vysoká úroveň zvládnutí empirického materiálu; je v ní prezentováno množství statistických dat, tabulek a grafických příloh. Významně přispívá k utřídění jednotlivě sice známých, avšak celkově dosud neshrnutých údajů. Autoři usilují o systematickou práci s datovouází a pokud jde o fyzické charakteristiky bydlení, daří se jim velmi dobře pokrýt celou problematiku. Zajímavé jsou i pokusy o vytvoření komplexních ukazatelů úrovně bytového fondu a kvality bydlení.

V publikaci je zásadně prosazován komparativní přístup. Studie vychází ze srovnání charakteristik bydlení z let 1960 a 1970. Tato komparativní báze je upřesňována dosažitelnými údaji z let 1970–1975. Analytický rozbor přechází v pokus o predikci k roku 1980, v některých případech je zaměřen i do vzdálenější budoucnosti.

Dalším charakteristickým rysem publikace je značná geografická podrobnost analýzy. Autoři provádějí srovnání především na úrovni obou národních republik, na rovině krajské a okresní, avšak i komparace jednotlivých měst je poměrně častá. Přitom speciální, detailní analýza umožňuje hlubší postižení vztahů obecnější úrovně, takže například vztah mezi charakteristikami bydlení a bytového fondu obou našich republik je prezentován nejen pomocí celkových dat, ale i srovnáním vnitřních struktur ČSR a SSR na úrovni okresů a měst. Podrobná geografická analýza přináší sama o sobě řadu zajímavých poznatků a informací o vývoji jednotlivých společenských jevů spojených s problematikou bydlení. Na příkladu třiatřiceti vybraných československých měst s relativním rozsahem bytové výstavby menším v letech 1971–1975 než 10 ‰ je například dokládána složitost souvislostí rozvoje současných československých měst:

„Skupina 33 vybraných měst se skládá:

- z měst, ve kterých se v předcházejícím období vyvíjela bytová výstavba velmi rychlým tempem, souvisejícím s jejich ubytovací funkcí v rámci oblasti s klíčovým ekonomickým významem. Jsou to města Havířov, Litvínov, Karviná, Třinec, Jirkov, Handlová a Ostrov n. Ohří. Na první pohled by bylo možno hovořit o kategorii „deprimovaných“ měst (s rychlým, později však „potlačeným“ rozvojem bytové výstavby). S výjimkou Ostrova n. Ohří (případ změny v ekonomické základně) jde však fakticky o města, která dosáhla určité „cílové úrovně ubytovací kapacity pro danou etapu“, popř. případy, kdy těžiště bytové výstavby se přesunulo do jiných ubytovacích center daného rajónu;
- ze skupiny pohraničních měst, většinou průmyslových, s poměrně dostačujícím, avšak starým bytovým fondem, kde hlavním budoucím úkolem bude rehabilitace a modernizace (Děčín, Teplice, Aš, Duchcov, Broumov, Frýdlant, Krupka, Kraslice);
- z dalších 18 měst, z nichž 17 jsou menší česká vnitrozemská města s pomalejším trendem ekonomického rozvoje“ (s. 17).

Průběžně je uplatněna komparace města a vesnice, respektive tzv. vybraných měst (jde o 188 českých a 80 slovenských měst stanovených usnesením vlád obou republik o rozvoji sídel z let 1971–1972 jako střediska obvodního a oblastního významu) s ostatními obcemi. Na rozsáhlé datové bázi je ilustrován odlišný model urbanizace venkova v SSR a v ČSR a dokumentován rozdíl v konkrétních aplikacích bytové politiky ve městě a na venkově.

Autorům však nejde o pouhý popis stávající reality, popřípadě o vymezení trendů s maximalizací předpovědní hodnoty dosažitelných dat pro nejbližší budoucnost. Naznačují i konkrétní sociotechnická opatření a zásahy, jimiž by bylo možné, alespoň do určité míry, omezit tlak některých negativních faktorů, které se ještě v současné době v oblasti bytové výstavby a bydlení vyskytují. Uvažují například o možnosti výhledově substituovat podnikovou bytovou výstavbu družstevní výstavbou, zejména v krajích, „kde podle stavu v 5. pětiletce byla nízká intenzita družstevní bytové výstavby a současně vysoká intenzita výstavby podnikové...“ (s. 42).

Vycházejí přitom z požadavku, aby bytová výstavba výrazně přispívala ke stabilizaci a účelnému rozmístování pracovních sil, tedy z potřeby, která byla formulována XV. sjezdem KSČ, v současné době však ještě zdaleka není plně saturována. Vzniká ovšem otázka, zda tímto opatřením nebyla do určité míry oslabena stabilizační úloha podnikové výstavby.

V oblasti bytové politiky formulují autoři pět základních požadavků, které by měly být v dohledné době v co největší míře uspokojovány:

- a) dostatečný počet bytů vzhledem k počtu domácností;
- b) dosažení souladu mezi skladbou bytového fondu (podle velikosti bytů) a velikostí a složením domácností, a to jak z hlediska existenčního minima soukromí jednotlivců (tzn. z hlediska přiměřeného počtu osob na místnost), tak z hlediska

- určitého prostorového standardu bydlení (tzn. z hlediska přiměřené obytné plochy na osobu);
- c) elektivita ve využití disponibilního bytového fondu z hlediska potřeb a skladby domácností i z hlediska funkce bydlení;
 - d) dosažení přiměřené kvality bytového fondu z hlediska technické vybavenosti i dalších kvalitativních předpokladů bydlení (světlo, hlukost apod.);
 - e) zkapalnění širšího obytného prostředí ve smyslu moderních představ o zdravém, pohodlném a kulturním bydlení (technická a občanská vybavenost obytných okrsků a celých sídel, ovzduší, hluk, zeleň, kvalita dopravní sítě atd.).

Neodvažují se však přesněji stanovit období, v němž by měly být tyto cíle splněny. Jejich formulace cílů bytové politiky ovšem jednoznačně dokumentuje obecný posun v chápání této problematiky směrem k zvýraznění kvalitativních stránek bydlení a kvalit širšího obytného prostředí, posun, který staví před naši společnost nová obrovská úkol.

Přestože se publikace soustřeďuje především na geografickou analýzu bydlení a používá ukazatele fyzických stránek bytového fondu, kvality bydlení, jeho diferenciace atd., lze v ní nalézt velké množství ze sociologického hlediska zajímavých zjištění.

První zajímavou oblast představuje problematika sblížování, resp. odstraňování rozdílů mezi jednotlivými územními celky. Například proces sblížování Čech a Slovenska, tj. postupné překonávání původních obrovských rozdílů v životních podmínkách obyvatel ČSR a SSR, je v publikaci dokumentován řadou ukazatelů z oblasti bydlení.

„Hodnoty relativního počtu standardizovaných bytů ukazují především politicky neobyčejně závažný výsledek bytové politiky socialistického státu: skutečnost, že někdejší protikladný rozdíl v úhrnné kvalitě bytů, existující ještě před II. světovou válkou mezi Slovenskem a českými zeměmi, se podařilo v historicky krátkém období socialistické výstavby 1946–1970 zlikvidovat natolik, že bytový fond SSR je už kvalitnější než v ČSR. Průměrná hodnota relativního počtu standardizovaných bytů byla v roce 1970 v SSR (64,8) o pětinu vyšší než v ČSR (54,0)“ (str. 93).

Ačkoli Slovensko dosáhlo již lepší kvalitativní struktury bytového fondu než ČSR, zůstává nadále tempo rozšířené reprodukce bytového fondu i v období po roce 1970 významně rychlejší v SSR než v ČSR.

Další zajímavý pohled nabízí analýza rozdílů města a vesnice (respektive vybraných měst a ostatních obcí) z hlediska realizace bytové politiky. Již zmíněné *Zásady k realizaci dlouhodobého vývoje osídlení v ČSR* ukládají realizovat rozhodující část bytové výstavby ve střediscích osídlení obvodního významu. Přitom existuje základní rozdíl ve vzájemné proporcii rozvoje bytového fondu vybraných měst a ostatních obcí v Čechách a na Slovensku. V 5. pětiletce se míra koncentrace bytové výstavby do měst zvýšila jen v průměru SSR (a to dosti podstatně), v průměru ČSR se však proti předcházející pětiletce snížila téměř o 10^{0/0} (a to dokonce pod úroveň SSR). V ČSR se v 5. pětiletce zvýšil velmi prudce především rozsah bytové výstavby v ostatních obcích, relativní nárůst ve vybraných městech byl proti němu méně než poloviční. Tento vývoj se promítá i do struktury celkové bytové výstavby z hlediska investičních forem a má svoji vazbu i na tempo urbanizace v obou částech republiky. V SSR se trvale snižuje podíl soukromé výstavby rodinných domků (lokalizace převážně na venkově) a zvyšuje se váha ostatních investičních forem bytové výstavby realizovaných hlavně ve městech. Naproti tomu v ČSR se podíly výstavby rodinných domků v 5. pětiletce významně zvýšily, což se promítlo právě v rozvoji bytové výstavby ve venkovských sídlech.

Rozdíl v trendech rozvoje bydlení mezi ČSR a SSR se projevuje i ve vybraných městech, které na Slovensku rostou rychleji než v Čechách (viz tabulka 1)

Autoři poukazují i na skutečnost, že existují značné rozdíly nejen mezi oběma republikami, mezi kraji, ale také (a mnohdy daleko významnější) mezi jednotlivými

Tabulka 1 (s. 16): Počet bytů dokončených v letech 1971–1975 v %, bytového fondu 1970

	Celkem	Vybraná města	Ostatní obce
ČSSR	14,5	19,0	10,3
ČSR	13,1	15,8	10,3
SSR	18,2	31,3	10,4

městy. To lze dokumentovat například na různém stupni bytové nouze v souboru měst. Zatímco v některých městech byl bilanční nedostatek bytů v roce 1970 již prakticky vyřešen a k jeho vyřešení se blížila řada dalších měst (mezi nimi například Ostrava, Most, Havířov, Trinec, Sokolov), existovalo na druhé straně množství měst, kde bytová situace byla tíživá (10 % a více cenových domácností bez vlastního bytu). V průměru ČSSR tvořila tato města přes 50 % vybraných měst a patřily mezi ně i Praha, Brno, Bratislava a Plzeň.

Tabulka 2 (s. 122): Pořadí krajů podle hodnot syntetického ukazatele úrovně bytového fondu a úrovně bydlení)*

Kraj	Úroveň bytového fondu	Úroveň bydlení
Hlavní město Praha	7—8	6
Středočeský	9	12
Jihočeský	10	7
Západočeský	6	3
Severočeský	12	5
Východočeský	11	11
Jihomoravský	7—8	8
Severomoravský	5	2
Hlavní město SSR Bratislava	1	1
Západoslovenský	4	10
Středoslovenský	3	9
Východoslovenský	2	4

Rozdíly mezi jednotlivými městy jsou dost podstatné, zvláště výrazná disproporce se však objevuje při srovnání dvou největších měst ČSSR — Prahy a Bratislavy. Jednou z hlavních funkcí obou těchto měst je zajistit vhodné ubytování pro obrovské množství obyvatelstva. Jsou pro to však nesrovnatelně připravena a vybavena. Zatímco Bratislava dosahuje z hlediska většiny charakteristik fyzického stavu, intenzity výstavby, regenerace a reprodukce bytového fondu špičkové parametry jak ve srovnání s ostatními městy, tak na úrovni krajů, Praha se z hlediska takřka všech zjišťovaných ukazatelů kvality bytového fondu i bydlení pohybuje na konci škály.

Z celkového shrnutí komplexních ukazatelů kvality bytového fondu a úrovně bydlení vyplývá, že se v poslední době změnilo tradiční geografické rozmístění intenzivních bytových problémů. Velmi složitá je situace v Praze (což je zvláště závažné zejména vzhledem k její celostátní funkci hlavního města ČSSR), ve středních a východních Čechách a do určité míry i v kraji Severočeském (mimo Mostecko). Problémy v oblasti bydlení jsou také typické pro okolí velkých měst, především Košic (kde je kontrast mezi vlastním městem a jeho okolím největší), dále pak Plzně, Prahy, ale i Brna a Bratislavy.

Řada tezí sociologického charakteru je v práci jen naznačena a není vždy precizně formulována (například pokud jde o tvrzení o „nesaturovatelnosti“ lidských potřeb v oblasti bydlení). Pro čtenáře — sociologa by bylo zajímavé, kdyby se autoři alespoň v některých základních oblastech pokusili o rozšíření pohledu na sociální diferenciaci bydlení a vzali v úvahu i vazby na sociálně třídní strukturu společnosti, popřípadě rozdíly mezi městem a vesnicí v jejich sociálním průmětu a specifikaci. Dalším námětem je otázka mezinárodního srovnání. Porovnání základních charakteristik bytového fondu a bydlení v jejich geografickém rozprostranění, a to nejen s ostatními socialistickými státy, ale i s některými dalšími zeměmi s vyspělou bytovou kulturou by bezpochyby přineslo řadu zajímavých poznatků a možná i konkrétních nápadů pro řešení určitých problémů bydlení, tohoto „závažného úzkého profilu v jinak rychle rostoucí životní úrovni lidí“.

*) Celková úroveň bytového fondu je syntetický ukazatel definovaný jako určitý vážený průměr dílčích kvalitativních charakteristik, mimo jiné stáří bytového fondu, podílu bytů I. a II. kategorie atd.

Celková úroveň bydlení je obdobně konstruovaný ukazatel, vztahující se však k celkové úrovni bydlení a vytvořený především z ukazatelů zalidnění bytů, bytové nouze a kvalitativní struktury bytového fondu.

Ještě snad jednu poznámku k úrovni geografické analýzy: zajímavým aspektem zkoumání struktury a vývoje bydlení (a samozřejmě nejen bydlení) je hledisko vnitřní ekologie velkých měst. Je pochopitelné, že v této práci nemohlo být aplikováno, je však třeba na ně upozornit, protože umožňuje rozpoznat určité širší společenské jevy v jejich konkrétní projekci do života města a jeho obyvatel. Tento přístup byl úspěšně aplikován při analýze problematiky bydlení v Praze,⁽¹⁾ v níž se pomocí dvou úrovní (členění do katastrů a urbanistických obvodů) mimo jiné podařilo dešifrovat sociální důsledky dvou základních přístupů, jimiž se realizuje vyrovnávání bytové situace v jednotlivých částech města — tj. výstavby nových městských čtvrtí a modernizace staré zástavby.

Recenzovaná publikace je bezpochyby, přes určitá omezení, která jsou v ní v důsledku jejího zaměření obsažena, významným krokem k hlubší analýze vývoje bydlení v socialistickém Československu. Přináší (a to je jedna z jejích hlavních předností) dostatek argumentů, především v oblasti datové báze, jak pro propagandistickou práci, tak pro vědecký rozbor problematiky bydlení. Je škoda, že se tato práce ne-dočkala knižního vydání a tudíž nemůže mít objektivně takový ohlas, jaký by si zasloužila.

Vladimír Rak

E. Bártová: Postavení a sociální participace ženy v různých sociálně ekonomických systémech

Praha, Horizont 1977, 216 s.

Otázkám úlohy a postavení ženy ve společnosti je u nás věnována velká pozornost. Všechna zásadní prohlášení a usnesení týkající se sociálního vývoje zdůrazňují závažnost problematiky žen a zabývají se jí. Řešení těchto otázek předpokládá důkladný a všestranný teoretický rozbor. K fundovaným rozborům a teoretickým studiím o sociálním postavení ženy patří práce E. Bártové *Postavení a sociální participace ženy v různých sociálně ekonomických systémech*, kterou vydalo nakladatelství Socialistické akademie ČSR Horizont.

Autorka v podtitulu knihy uvádí, že jde o vývojovou a komparativní analýzu a v úvodu svoji práci charakterizuje jako „komparaci odlišných přístupů k řešení problematiky ženy v soudobém kapitalismu a socialismu“. Více než dvě stě stran textu je rozděleno do tří hlavních kapitol: *Žena v předkapitalistických společnostech*, *Žena v kapitalistické společnosti* a *Žena v socialistické společnosti*. Všechny kapitoly mají přibližně stejnou strukturu — po úvodní charakteristice konkrétního historického období a po všeobecném shrnutí sociální a hospodářské situace, kde se autorka zaměřuje na základní příčiny a podmínky postavení ženy v jednotlivých sociálně ekonomických formacích, následuje rozbor postavení ženy v hlavních oblastech společenského života: v pracovním procesu, v účasti na veřejném životě, ve sféře vzdělání a v rodině. Zvolený přístup umožňuje postihnout základní rysy vývoje postavení ženy ve společnosti a zachytit tak obecné trendy působící v jednotlivých společensko-ekonomických formacích.

Těžištěm celé práce je rozbor postavení ženy v současné kapitalistické a socialistické společnosti. Proto v první kapitole, kde je analyzováno přetvoření matriarchátu v patriarchát, rozebrány příčiny vzniku patriarchátu a pojednáno o postavení ženy v patriarchální společnosti za otrokářství a za feudalismu, se autorka zaměřuje pouze na některé vybrané momenty. závažné pro pochopení vývoje a historických aspektů současného stavu sociálního postavení ženy. Důsledné respektování pojetí problému v historickém kontextu považuji za jednu z hlavních předností práce.

V recenzované práci se podařilo postihnout základní příčiny určující různé postavení muže a ženy ve společnosti. Správně je zdůrazněno, že biologické odlišnosti nehrají prvořadou roli a že „s postupným zanikáním třídní struktury společnosti se jejich důležitost stále zmenšuje“ (s. 9). Autorka vychází z učení klasiků marxismu-leninismu o určujícím vlivu ekonomických vztahů na sociální postavení ženy. Proto se zaměřuje na již uvedené oblasti společenského života (tj. zaměstnání, veřejný život, vzdělání a rodinu), které úzce souvisí se stavem výrobních sil a s výrobním způsobem té které společnosti. Záměrně eliminuje biologické, sexuální a psychické odlišnosti „něžného“ pohlaví, tedy odlišnosti, na něž většina buržoazních autorů klade nesprávně hlavní důraz (což jim brání odhalit skutečné činitele ovlivňující sociální postavení ženy).

(1) Viz Matějů, P.: *Sociologické aspekty vývoje bydlení v Praze* a Linhart, J. — Rak, V. — Vozenílek, J.: *Sociální aspekty ekologické*

zónace hlavního města Prahy. [Sociologický časopis 1977, č. 1].